

TÄHEKLEIDIS ÖÖ

Uurimus Põhja-Baltikumi naisluule kohta enne Koidulat

Kairit Kaur. Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 11. Tartu: University of Tartu Press, 2013. 424 lk.

Kairit Kauri doktoritöö „Eesti-, Liivi- ja Kuramaa luuletavatest naistest aastail 1654–1800. Esimestest juhuluuletustest esimeste luulekogudeni” on mahukas ja mitmekihiline uurimus, mis paigutub esmajoonel viimasel viieteistkümnendal aastal Eestis jõuliselt esile kerkinud kirjandusajaloolisesse suundumusesse, mille eesmärgiks on kaardistada ja analüüsida regiooni eestikeelsele kirjandusele eelnenud muukeelset kirjasõna. Lisaks naislühirika loo kirjapanemisele Põhja-Baltikumis kuni 1800. aastani on tööl teinegi eesmärk: analüüsida selle põhjal sotsiaalajalooliselt naiste identiteeti ja toimimisruumi. Mahult domineerib käsitluses kirjanduslooline vaatenurk, sotsiaalajaloolised mõttekäigud on sporaadilisemad, kuid kokkuvõttes on kahe lähenemisviisi lõimimine olnud viljakas.

Dissertatsiooni kaks olulisemat õnnestumist on seotud soliidse, seni kirjandusloos jaoks suuresti tundmatu allikabaasi koondamisega ning teose kontseptuaalse ja struktuurilise terviklikkusega. Allikabaasi aluseks olnud süstemaatiline töö arhiiviallikate, bibliograafiate, kirjanduslugude, -leksikonide ja -ajakirjadega peegeldub eriti tihedal kujul 100-leheküljelises lisas, millesse on koondatud kõik käsitletav perioodil regioonis luuletajatena esile astunud naised ja naisadressandid. Seda korpust ei saa eirata ükski hilisem teaduslikkusele pretendeeriv piirkonna varase naiskirjanduse ega kirjandusajaloo käsitlus. Eriti väärtuslikuks muudab allikate käsitluse neile lisatud põhjalik historiograafiline ülevaade (lk 11–28). K. Kauri teose allikabaasi ajendiks olnud kirglik soov taasavastada unustatud naisluuletajaid, *Spurensuche*, ahvatleb tema lähenemisviisi määratlema kirjandusarheoloogia või -geoloogiana. Raamatu autor näib seda rööpsust kohati ka ise oma väljenditega toetavat, nt kirjutades juhu- luuletajannade meteoriidisajust 1780.–1790. aastatel, eksplosioonist (lk 102)

või juhuluuletuste autorite sotsiaalse päritolu kindlakstegemisest (lk 139). Seetõttu ei kõla kujundlikud väljendid (ala)peatükkide pealkirjades ja mujalgi kohatult, vaid vägagi täpselt, ehkki retsensent, Freiburgi Ülikooli professor Achim Aurnhammer seda poeetilisust töö kaitsmisel 29. aprillil 2013 Tartu Ülikoolis ette heitis.

Monograafia ülesehituslik ja ideeline terviklikkus on heaks eeskujuks, kuidas käia ümber suurte tekstihulkadega ja vormistada neist põnevusega loetav, ent samas kaalukas analüüs. Töö sissejuhatus on justkui puändiga novell, milles lugeja on koos autoriga lehekülgede kaupa küsimuse ees, milliste žanride kaudu uurida regiooni naiste kirjandusliku tegevuse algust üldse. Esialgselt laias kirjasona kontseptsioonist (nt lk 14 kaalutlus, kas haarata ka kirjutavate naiste tõlketekste) hakkab K. Kaur sammhaaval välistama üksikuid tekstiliike ja -vorme. Lk 25 selgub kogu käsikirjalise materjali väljajätmine, lk 28 avastab autor uurimislünga naiste juhuluule vallas, lk 32 on lüürika töö põhiobjektiks veel mõõndusega *fast ausschließlich* ning alles lk 35 paigutub lüürika igasuguste mõõndusteta kesksele märgilisele kohale. Samasugune põnevus säilib kogu raamatu esimeses, juhuluulele pühendatud osas. Juhuluuletuste ja nende autorite ligikaudsetki arvu ei reeda K. Kaur enne avapeatüki keskpaika (lk 102–103), st enne tegeliku „eksplõsiooni” käsitlemist 1780. aastatel. Sel kohal aitavad naiste luuletuskstide arvandmed 1784. ehk murranguaasta eelsest ja järgsest ajast teha jõulise üldistuse, mille kohaselt olid naiste luuletused enne seda aastat meie regioonis kirjanduslik üllatus, pärast seda juba kirjanduslik fenomen. Arvandmete juures oodanuks lisaks luuletuste arvule siiski ka luuletustes leiduvate värsiridade koguarvu. Teadaolevalt varieerus juhuluuletuse pikkus distihhoni kümnete ridadeni ja värsiridade arvu

järgi oleks naiste juhuluule hulk täpselt võrreldav siinse akadeemilise juhuluule või muude regioonide naiste juhuluulega.

K. Kauri keskne hüpotees XVII–XVIII sajandi juhuluuletajannade ning 1780. aastail esimesi iseseisvaid luulekogusid avaldanud naiste seotusest vormub veenvaks tõestuseks juba viimast autorit, Sophie Schwarzit käsitledes (lk 276–279) ja eriti selgelt 2. peatüki kokkuvõttes. Ent lisaks keskse eesmärgi jälgimisele on töös palju eri distsipliinide jaoks rikastavaid, detailialalüüsil põhinevaid avastusi ja järeldusi. Näiteks antiigiretseptiooni uurijaid rõõmustavad märkused Sappho mõjust siinse naiskirjanduse lõplikule väljakujunemisele 1770.–1780. aastail. Nagu mõni kümnend hiljem K. J. Petersoni ja Pindarose puhul,¹ ei olnud ka Sappho mõju otsene, vaid liikus siia Saksa emamaa vahendajate kaudu („saksa Sappholt” A. L. Karschilt 1772. aasta Miitavi editsiooni kaudu hiljuti veel täiesti tundmatu liivimaalanna Regina von Grafini, lk 212 jj) ning eelkõige üldise motiveerija ja õigustajana naisluule tekkeks. Vaid harva on täheldada vahetuid Sappho luule motiivide jälgendusi; stroofijälgendusteni sellal ei jõutudki.

Semiootikuile võiks pakkuda huvi baltisaksa nais(juhu)luule värsivormide süstemaatiline semantiline analüüs. K. Kaur näitab veenvalt, kuidas eri värsivormid seostusid siinses saksakeelses naisluules kindlate teemadega nii adressaatide, autorite, sündmuste, kindlate kümnendite kui ka eeskujude kaupa. Regiooni ülejäänud ladina- ja saksa keelse juhuluule kohta selline analüüs puudub, nii et regionaalse kontekstiga võrdlemine polnud dissertatsiooni autoril võimalik.

Eestikeelset luulelugu rikastavad K. Kauri osutused baltisaksa naisluu-

¹ Vt J. U n d u s k, Eesti Pindaros. – Keel ja Kirjandus 2012, nr 1, lk 11–29, nr 2, lk 103–122.

le rööpsustele XIX ja XX sajandi eesti poetesside loominguga, kas või Lydia Koidula luuletuse „Eesti muld ja Eesti süda” eelastmele Sophie Schwarzil (lk 284) või Sophie Albrechti kireluuletustele Marie Underi „Ekstaasi” eelkäijana (lk 230). Võimalikke leiuksid kokupuutepunktideks torkab töös silma veelgi. Näiteks regiooni XIX sajandi eelse naisluule lemmikuna tõestatud tähekleidis öö motiiv (lk 224–229) paneb mõtlema Marie Heibergi luuletusele „Käisin üksi tähte valgel”. Lähtudes vahelüli, st XIX sajandi baltisaksa naisluule käsitluse puudumisest, ei ole K. Kaur enda ülesandeks seadnud siiski otseseoste loomist eestikeelse luulega. See on kindlasti üks töö paljudest edasiarendamisvõimalustest.

Metoodilisi raskusi, mis mahuka, mitmekeelse (ladina, saksa) ja interdistsiplinaarsust nõudva materjaliga tekivad, on K. Kaur enamjaolt traditsioonikriitiliselt ja otsesõnu teadvustanud. Nii mõnegi viimase aja ülevaateose taustal² pean eriti oluliseks autori hoiakut, et kommenteeritud bibliograafia ei võrdu veel kirjanduslooga. Eriti tundlik on see punkt nende ajastute ja kirjanduse alaliikide puhul, millest tekste on säilinud vähe ja igauks neist seetõttu oluline. Relevantsete järeldusteni jõudmiseks tuleb iga üksikjuhtum eraldi läbi töötada ja ka siis saab materjali katkendliku säilimise tõttu üldistusi teha üksnes mõõndustega. Kui nt kuramaalase Carl Karlick von Netzetitzi matusteks 1688. aastal kirjutatud leinaluuletust peab praegusaegne mõjukas bibliograafia „Handbuch des personalen Gelegenheitsschriftums” luuletuse allkirja alu-

² Nt M. Klöcker, Geistliche und humanistische Literatur in deutscher und lateinischer Sprache im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung. Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 3. Münster, 2011, lk 127–183.

sel lahkunu abikaasa Anna Katharina Karlick von Netzetitzi loominguks, siis K. Kaur leiab luuletust teiste samale sündmusele pühendatud luule- ja proosatekstidega kontekstualiseerides ning teksti sisu ja väljendusvahendeid lähilugemisel uurides põhjendatult, et luuletuse tegelik autor on hoopis lahkunu kaasaegne, teoloogiakandidaat Johann Schultz. Arvestades XVII sajandi lõpu nappi naisluule hulka, kasvataks iga selline 48 vārsi pikkune luuletus naisluule kogumahtu oluliselt ja moonutaks ekslikul atribueerimisel naiste juhuluule suht- ja koguarvu.

Sellest ja teistest sarnastest juhtumitest on võrsunud raamatu autori üks saavutusi juhuluule uurimise diskursuse jaoks tervikuna, nimelt adressandi termini kasutuselevõtmine. Uut terminit on K. Kaur kasutanud luuletuse allkirjastaja kohta juhul, kui see ei lange kokku luuletuse tegeliku autori, st poeedi ehk adresseerijaga. Adresseerija ja adressant võisid olla muidugi ka üks ja sama isik nagu hilisemas kirjanduses, kuid nii naiste kui ka väga väikeste laste nimel kirjutatud luule rohkust silmas pidades täpsustab termini toomine varasaja kirjanduse uurimist oluliselt.

Autori süvenemisastmele ja metoodilisele küpsusele kirjandusuurijana viitab lõpuks võime fikseerida kirjandusprotsesside rekonstrueerimisel ka loomingulisi blokeeringuid ja retseptisiooniahela katkestusi. Sedasama tähekleidis öö motiivi võiks pealiskaudsemal vaatlusel pidada tõenduseks, et XVIII sajandi baltisaksa naisluuletajaskond tundis hästi XVII sajandi lõpu kohaliku naisluulet. Täpne detailitundmine lubab autoril siiski veenvalt näidata vastupidist (lk 224–225).

Õnnestumiste kõrval leidub monograafias paar keskset teemat, mille puhul pidanuks autor olema kriitilisem. Kahjuks jääb raamatu autori seisukoht ähmaseks nii olulises vallas nagu hariduse roll baltisaksa naisluule tekkes

ja levikus. Esimese, üksikute juhuluuletuste perioodi (1654–1780) raames ei võta K. Kaur haridust süstemaatiliselt üldse jutukski. Haridusolude käsitlemiseni jõuab autor alles naiste juhuluule muutumisel massilisemaks 1780. aastail (lk 148 jj) ja siin tagasivaatavalt keskajani välja. 13. peatükk viitab eranditult kaasaegsete eeskujude loeteluga jälle justkui pigem naiste lektüürile kodus ringis kui süstemaatilisele kooliharidusele. Samas näib K. Kaur iseseisvate luuletuskogude autorite puhul vaadeldava perioodi lõpuosast uskuvat pigem koolihariduse võimalikkusesse baltisaksa naiskirjanduse kujundajana (lk 178–179). Sellest ebamäärasusest on kahju, sest kui regiooni meesautorite varauusaegse humanistliku ja baltisaksa kirjanduse aluseks on tõendatult koolihariduse kaudu saadud kirjutamis- ja lugemisoskus,³ siis jääb baltisaksa naiste puhul endiselt selgusetuks, kas nende loomingu tekkemehhanism oli lähedasem eestlastest laulude loomeviisile või oma seisusest meeste kirjanduslikule kujunemisteele.

Teiseks häirib vaatenurga piiratus juhuluule kui žanri üldtutvustuses (lk 28–33), milles K. Kaur on piirdunud kõigest kahe sekundaarkäsitluse sünteesimisega: Stefanie Stockhorsti leksikoniartikkel „Gelegenheitsdichtung“ teosest „Enzyklopädie der Neuzeit“ (Stuttgart, 2006) ja germanistide artiklikogumik „Theorie und Praxis der Kasualdichtung in der Frühen Neuzeit“ (Amsterdam, 2010). Igasuguse kriitika on üle võetud väide, et XVII sajandi algupoolel ei olnud juhuluuletajate kasutuses veel ühtki teoreetilist suunistekogu juhuluule kirjutamiseks ja kõik

tuli luua üksnes antiiksete ja humanistlike eeskujutekste järgi (lk 31). Alles XVIII sajandi algul olevat ilmunud esimesed saksakeelsed teoreetilised käsiraamatud eeskirjadega juhuluuletamiseks (lk 32). Raamatu koostaja (bakalaureusekraadiga germanist) näib olevat täiesti unustanud M. Opitzi 1624. aastal ilmunud saksa poeetika, rääkimata juhuluule ladinakeelse baaskihi juurde koostatud arvukatest poeetikakäsiraamatutest alates J. C. Scaligerist (1561) või regionaalsel tasandil kas või J. Hörnicki Tallinnas ilmunud retoorikakäsiraamatutest (1667 ja 1692). Ent teadupoolest ei lükatud varauusajal õpetatud keeltelt rahvakeeltele üle minnes keelevahetusega koos automaatselt kõrvale hilishumanistliku kirjanduse retoorilisi struktuure, mida regiooni naisluulest peaks hästi tõestama kas või varaseim, Gertrud Paffrathi näide. Liialt skemaatiliseks on taandatud ka leinaluule tüüpstruktuur Judith von Alkensi tekste käsitledes (lk 66) – kaebus, kiitus ja lohutus on üksnes üks võimalikest leinaluuletuse struktuurikombinatsioonidest.⁴

Kokkuvõttes avardab Kairit Kauri raamat oluliselt meie teadmisi varasest Eesti pinnal loodud kirjasõnast ning ärgitab uuteks probleemipüstitusteks ja uurimusteks vanema kirjandusloo vallas. Esmajoones tahaks loota, et monograafia valmimise järel jõuab eesti lugejani ka käsitletud luuletuste tekstide paremik, eestikeelses tõlkes ja kommenteerituna, sest valdavalt on need harukordsete ilmumis- ja säilimiskohade tõttu siiani lugemiseks kättesaamatud.

KRISTI VIIDING

³ Vt nt M. Klöcker, *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. Teil I. Darstellung.* Tübingen: Niemeyer, 2005; *passim*: M. Lepajõe, *Reiner Brockmanni värsside vältimatusest. – Keel ja Kirjandus* 2009, nr 9, lk 758–776.

⁴ Vt nt J. Orion, *Leinaluuletused Gustav II Adolphi surma puhul Academia Gustaviana liikmetelt (1633).* Bakalaureusetöö. Tartu, 1999 (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonna raamatukogus).